

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR LÁSZLÓ, PÁPAI
LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás

---

359 Természeti környezet és gazdálkodás

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez

Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / Bevezetés

Bevezetés

A Széchényi családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai⁽¹⁾ között három, Sopron vármegyére vonatkozó 17. századi urbáriumot találunk. Ezek a Széchényiek által később zálog-, majd

örökjogon megszerzett, korábban a Nádasdyak sárvár-felsővidéki²⁽²⁾ uradalmához (*dominium*) tartozó helységekre vonatkoznak. Időrendben az elsőt 1639-ben³⁽³⁾ vették fel, a másodikat 1663-ban⁴⁽⁴⁾ állították össze. Velük ellentétben a harmadik⁵⁽⁵⁾ már nem a Nádasdyak számára készült, hanem abból az időszakból származik, amikor a felségárulás vétkével vádolt Nádasdy Ferenc kivégzése után (1671) elkobzott birtokai átmenetileg a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá kerültek. Ez az urbárium nem tartalmaz kelteztést, de a Soproni Levéltárban őrzött, az „Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek” címet viselő iratanyagban az urbáriumról készült – a perekhez csatolt – másolatokon az szerepel, hogy az urbáriumot 1677 augusztusában vetették papírra.⁶⁽⁶⁾ Összeállítása minden bizonnyal azzal volt összefüggésben, hogy I. Lipót 1677. június 8-án Laxenburgban kiadott oklevelében közel 330 ezer forintért örök jogon átengedte az addig kamarai igazgatás alatt álló Alsó- és Felsővidéket gróf trakostyáni Draskovich Miklós királyi főajtónállónak és feleségének, Nádasdy Krisztina grófnőnek. A birtokok soha nem kerültek Draskovich kezére, mert nem tudta kifizetni a vételárat, ezért júliusban megállapodott Széchenyi György kalocsai érsekkel, hogy Felsővidék nagyobb részét átengedi neki zálogként.⁷⁽⁷⁾ Fennmaradt a Széchenyi család iratai között az új urbárium alapján 1679-ben kivetett adó regesztruma is.⁸⁽⁸⁾

360Érthető okokból a Széchenyiek a joghatóságuk alá került, egykoron a Nádasdyak fennhatósága alatt álló jobbágynépeség⁹⁽⁹⁾ helyzetét szabályozó urbáriumokat másolat vagy kivonat formájában megőrizték családi archívumukban. Jelen írásban arra vállalkozunk, hogy a 17. század utolsó harmadától a Széchenyiek földesúri hatalma alá került Sopron vármegyei jobbágyság 17. századi jogi helyzetét (különös tekintettel az adózásra) ismertessük.¹⁰⁽¹⁰⁾ Abból a megfontolásból, hogy a korszakban az egyes adónemek (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának állandóságát (vagy éppen változását) szemléltessük, megvizsgáltuk a sárvár-felsővidéki uradalomnak a kamarai urbáriumok és összeírások között fennmaradt, 1608-ban kelt¹¹⁽¹¹⁾ urbáriumát is. Az említett urbáriumok az alábbi települések esetében szabályozták a földesúr (*dominus terrestris*) és annak igazgatási és bírói joghatósága alatt élő jobbágyság viszonyát: Boz, Hegykő, Hidegség, Homok, Horpács, Iván, Kövesd, Lövé, Nagycenk, Peresztég, Pusztacsalád és Újkér. Kiscenkéről (Dávidcenk)¹²⁽¹²⁾ és Gógánfáról (Félszerfalu) csak 1677-ben rendelkezünk adatokkal.¹³⁽¹³⁾

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépeségének 17.
századi jogi helyzetéhez / I. A telekszám alakulása¹⁴ és a birtokviszonyok**

I. A telekszám alakulása¹⁴⁽¹⁴⁾ és a birtokviszonyok

1608	összesített egésztelek-szám					zsellérhely			
	szolg	puszta v. nem szolgá	leégett	bírói és szabac	összes	szolgá	puszta v. nem szolgá	leégett	összes
Boz	1/4	1/2	1 1/2	1/4	2 1/2	–	3	–	3
Hegyk	5	9 1/2	–	2 1/2	17	8	1	–	9
Hidegs	3/4	4 2/4	2	15	7 1/4	2	5	4	11

1608	összesített egésztelek-szám					zsellérhely			
	szolg	puszta v. nem szolgá	leégett	bírói és szabad	összes	szolgá	puszta v. nem szolgá	leégett	összes
Homó	6 1/2	1 1/2	–	1/2	8 1/2	1	10		11
Horpá	5	1	–	3	9	–	–	–	–
Iván	6 1/4	5	–	2	13 1/4	–	–	–	1
Köves	8	15	–	7	30	3	23	–	26
Lövő	10 1/2	5 1/2	13	8	37	21	5	–	26
Nagyc	–	4 1/2	8 1/2	15	13	6	8	49	63
Peresz	8 3/4	13 1/2	–	3 1/2	25 3/4	13	29	–	42
Pusztá	4 1/2	15	–	1/2	20	–	5	–	5
Újkér	4 1/2	3	–	2	11 1/2	1	–	–	5

1. táblázat. A jobbágy- és zsellértelek száma, 1608

361 Az 1608. évi urbáriumban a tizenötéves háború pusztításai tárulnak a szemünk elé. Nagycenk számára azért biztosított Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet 5 évre szóló adómentességet, mert a falu (66 ház, összesen $8\frac{1}{2}$ egésztelek és 49 zsellér-hely) a szomszédos Keresztúrral együtt „az ell multt haboru es veszedelmes üdőben” leégett a Habsburg katonaság, „az németek m'att”. A háborús események nem kerültek el a Fertő partját sem. Bozon 6 ház (6 negyedtelek) hamvadt el, de a település többi telke (3 zsellérhely, 2 negyedtelek) is pusztán állott, és mivel a bírói negyedtelek mentesült az adózás alól, a faluban csak egy fertály adózott. A hidegségi tüzesetekért a tatárokat – nyilván Bocskai 1605-ben itt járt segédcapatait – teszi felelőssé az urbárium. Itt 12 ház (összesen 2 egésztelek és 4 zsellérhely) vált a lángok martalékává, emellett több telek is lakatlanul állt. Lövön a háborús pusztítások miatt 13 egész sessionak megfelelő jobbágyhely (15 ház) hamvadt el.

1639	összesített egésztelek-szám					zsellérhely				lakó
	szolgá	puszta	nemesi mentes	plébáni	összes	szolgá	puszta	plébáni nemesi	összes	
Boz	$2\frac{3}{4}$	–	–	–	$2\frac{3}{4}$	7	–	–	7	–
Hegykő	15	5	2	–	22	12	–	–	12	3

1639	összesített egésztelek-szám					zsellérhely				lakó
	szolgá	puszta	nemesi mentes	plébáni	összesen	szolgá	puszta	plébáni nemesi	összes	
Hidegs	3 1/2	4 3/4	–	–	8 1/4	10	11	–	21	–
Homok	8 1/2	–	–	–	8 1/2	9	6	–	15	3
Horpác	–	1	27 1/2	–	28 1/2	–	–	7	7	–
Iván	–	11 1/2	–	–	48	–	–	–	15	–
Kövesd	19	8	12	–	39	13	5	34	52	13 ¹⁵⁽¹⁵⁾
Lövő	27	2 1/2	5 1/2	–	35	20	8	20	48	19
Nagyce	3 1/2	4 1/2	–	10	18	47	15	26	88	10
Pereszt	24 1/2	4 1/2	7+3	–	39	22	32	6	60	8
Pusztac	–	–	–	–	31	–	–	–	12	–
Újkér	–	17	2	–	25 1/2	–	–	–	5	–

2. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1639.

A Bethlen Gábor hadjáratával összefüggésben történt károkról nem találunk konkrét említést. Az 1639-es urbárium beszámol arról, hogy a kövesdi prédikátorház a lángok martalékává vált, de az nem derül ki, hogy mi volt a tüzeset oka. Erre az időszakra a Nádasdyak *inscriptio* jogcímén történő birtokadományozásainak következtében Pusztacsaládon, Újkéren, Horpácson és Ivánban nem írtak össze a Nádasdyak számára adózó jobbágytelket.¹⁶⁽¹⁶⁾ A jobbágyi társadalom differenciálódását jól bizonyítja, hogy az urbáriumban már külön rovatban is feltüntették a házatlan zselléreket (*subinquilini*, ³⁶²*lacones*), azaz a más házánál lakó személyeket, így Hegykön, Homokon, Kövesden, Lövön, Nagycenken és Peresztegen.

1663	összesített egésztelek-szám			zsellérhely		
	szolgá	puszta, inscriptio nemesi	összesen	szolgá	puszta, plébánia inscriptio	összes
Boz	–	–	2 3/4	–	–	5
Hegykő	12	10 1/2	22 1/2	6	8	14
Hidegs	5	3 1/4	8 1/4	5	13	18
Homok	8 1/2	–	8 1/2	8	7	15

1663	összesített egésztelek-szám			zsellérhely		
	szolgáló	puszta, inscriptió nemesi	összesen	szolgáló	puszta, plébánia inscriptió	összes
Horpács	10	18 1/2	28 1/2	–	7 plébánia zsellér	7
Iván	–	–	42	–	–	–
Kövesd	16 1/2	22 1/2	39	5	39	44
Lövő	21	14	35	13	27	40
Nagyce	3 1/2	14 1/2	18	23	58	81
Pereszt	11	19 1/2	30 1/2	6	54	60
Pusztac	–	–	31	–	–	12
Újkér	2	24	26	–	7	7

3. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1663.

Nádasdy Ferenc (1625–1671) 1647-ben 3 ezer forintért elzálogosította Kiscenket Szegedi Ferenc iváni nemesnek, volt familiárisának szolgálataiért. Szegedi 1670-ben hunyt el, Kiscenket utódaitól váltották vissza a Széchenyiek. Gógánfát 1663-ban a dézsmajövedelem kivételével a Viczayak kezén találjuk. Pusztacsalád minden haszonvétele – meghatározott összeg fejében – Sárkány Miklóst illette. Ugyanilyen feltételekkel bírta inscriptióban Hamarla György Ivánt. Bozt a dézsma kivételével – meghatározott pénzösszeg fejében – szintén Hamarla bírta inscriptióban.

Az 1670-es évek közepére a telekaprózódás felerősödött, megjelent a nyolcadtelek, megnőtt a zsellérek száma. Az összeírók a korábbi gyakorlattal ellentétben már nem az összesített egésztelek-számot tüntették fel az egyes helységek esetében, hanem a jobbágytársadalom differenciálódását jobban szemléltető egész-, fél-, negyed- és nyolcadtelek bontást alkalmazták.¹⁷⁽¹⁷⁾ Az 1677-i urbárium megemlíti, hogy a lövői plébánia „az haborukor” leégett. Ez a bejegyzés minden bizonnyal a mezőváros 1664. évi tragédiájára utal, amikor a Szentgotthárd alól visszavonuló franciák elpusztították a helységet.¹⁸⁽¹⁸⁾

3631677	egésztelek			fél			s
	szolgáló	puszta	épül	szolgáló	puszta	épül	
Boz	–	–	–	–	–	–	
Gógánfa	6	–	–	14	3	–	
Hegykő	1	–	–	30	7	8	
Hidegség	–	–	–	–	–	–	

3631677	egésztelek			fél			s
	szolgál	puszta	épül	szolgál	puszta	épül	
Homok	–	–	–	14	–	3	
Horpács	24	4	–	1	–	–	
Iván	29	7	–	14	1	–	
Kiscenk	–	–	–	–	–	–	
Kövesd	25	10	1	4	2	–	
Lövő	15	5	5	10	9	8	
Nagycenk	5	–	–	20	4	1	
Peresztteg	1	2	–	34	16	6	
Pusztacsalád	3	11	–	17	17	–	
Újkér ²⁰⁽²⁰⁾	–	–	–	29	20	1	
ÖSSZESEN	109	35	6	187	79	27	

4. táblázat. Jobbágy- és zselléreltek megoszlása, 1677.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / II. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek nagysága**

II. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek nagysága

Maga a jobbágytelek (jobbágyhely, *sessio*) mint adózási egység belső telekből, azaz házhelyből (*fundus intravillanus* vagy *domalis*) és külsőségekből: a belsőség után járó szántóföldekből és rétekből (*fundi extravillani, appertinentiae*) állott. A belsőség nagyságáról nem szólnak az urbáriumok, de a külsőség nagyságát és fajtáját helységenként összeírták. 1608-ban és 1639-ben a zsellérházakhoz főszabály szerint nem járt külsőség, bár ezt Hegykön, Ivánban, Újkéren és 1608-ban Pusztacsaládon kifejezetten nem említették. Lövön a zsellérhelyekhez 4 hold szántó, Pusztacsaládon (1639-ben) 6 hold föld és 1 kasza rét, Kövesden pedig négy zsellérhelyhez 3–3 hold föld tartozott. A jobbágyhelyekhez 1639-ben rendelt appertinenciákat az alábbi táblázat mutatja be:²¹⁽²¹⁾

3641639		szántóföl (hold)	rét (kaszás)	halászóvíz (öl)
Boz	fertályho	1	4	–
Hegykő	félhelye	14 1/2 ²²⁽²²⁾	3 (négy helyen)	40
Hidegsé	fertályho	1 1/2	2	40

3641639		szántóföld (hold)	rét (kaszás)	halászóvíz (öl)
Homok	félhelye	11 1/2	1 darab rétet kaptak a süttöri Hanságban	42
Horpács	egészhe	28	1	–
Iván	egészhe	23	osztály szerint	–
Kövesd	egészhe	20, 18	a nyugati helyesek 1/2 szekérré váló	–
Lövő	egészhe	25	1 1/2 (két helyen)	–
Nagyce	félhelye	10	2	–
Pereszté	félhelye	15	–	–
Pusztac	a helyekhez szántóföldek irtásból vannak, rétjük nincs, hanem az erdőben kaszálnak			–
Újkér ²³	egészhe	32	4	–
Kiscenk	fertályhe	8	1	–
Gógánf	egészhe	20	–	–

5. táblázat. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek megoszlása, 1639.

A homoki telkeseknek a falu határában nem volt rétjük, hanem az uraság a süttöri Hanságban jelölt ki

nekik egy darabot, amelyet egymás között felosztva használtak. Kövesden a településszerkezetből eredő sajátságok miatt a keleti renden lakó egészhelyeseknek 20 hold, a nyugati rendbelieknek 18 hold (1608-ban 15 hold) szántóföld járt. A megállapított telekkategóriákhoz juttatott külsőségek arányosan illették meg a nagyobb, illetve a kisebb telekhányadokat.²⁴⁽²⁴⁾ Az 1670-es évekre kisebb változások történtek a telkiföldek nagyságát illetően. Homokon minden zsellér két hold szántóföldet kapott, a hidegségi fertályosok pedig másfél kaszás rétet. A peresztegiek káposztáskertjeikből alakítottak ki rétet maguknak, de azokon alig termett 1–1 boglya széna. Az iváni egészhelyekhez 25 hold szántóföld tartozott. Míg Kövesden a 17. század első felében csak 4 zsellérhelyhez rendeltek 3–3 hold szántót, addig a század derekára már a többihez is, igaz csak 1–1 holdat. Pusztacsaládon a zsellérhelyeket megszüntették, viszont az egészhelyekhez tartozó külsőséget pontosan feltüntették (24 hold szántó, 1 kaszás rétet). Ebből a periódusból ismerjük a kiscenki és a gógánfai adatokat is, melyeket a táblázat alsó két sorában tüntettünk fel.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás**

III. Adózás

Az urbáriumok bizonyos hivatalt viselő vagy tevékenységet végző jobbágyokat felmentettek a szolgálatok alól, így mentesültek például a mindenkori bírók, a kocsmárosok, az erdőőrzők, a katonák, a postaszolgálatot teljesítők és a vincellérek. Mentességet élveztek azok is, akiknek háza épülőben volt.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 1. Helyadó**

3651. Helyadó

A telkes jobbágyok (*coloni*) és bizonyos helységekben a házas zsellérek (*inquilini*) földesuruknak az általa juttatott telek (hely) után helyadóval tartoztak. A helyadó egyrészt pénzjáradékot, földbért (*census, terragium*), másrészt természetbeni járadékot (gabona, élőállat, állati termék) jelentett. Az 1608. évi urbárium nem tesz említést a kövesdiek és a lövőiek, az 1639. évi pedig a hegykőiek pénzbeli helyadójáról. Hegykőn²⁵⁽²⁵⁾, Kövesden, Lövön, Horpácson, Ivánban és Pusztacsaládon az urbárium az egészhelyeseket, Homokon, Nagycenken, Peresztegen és Újkéren a félhelyeseket, Hidegségen és Bozon pedig a fertályosokat jelölte meg a helyadófizetési kötelezettség címzettjeként. (A továbbiakban a rájuk megállapított adómértékeket említjük). Ez természetesen nem azt jelentette, hogy csak a megnevezett rétegeket sújtotta a helyadó, hanem azt, hogy hozzájuk képest a kisebb vagy nagyobb telekhányaddal rendelkezők teleknagyságuk arányában fizették azt.

1639	köte- lezett	pénzben		gabona (helykőből)		
		Szt. György	Szt. Mihály	búza	rozs	zab
		napján		kőből		
Boz	fertály	mentesek		mentesek		
Hegykő	fél	8 krajcár ²⁶⁽²⁶⁾	2 kappan	1	1	1
Hidegség	fertály	10 d./év, Gy. 10 kr/4 fertály		mentesek		

1639	köte- lezett	pénzben		gabona (helykőből)		
		Szt. György	Szt. Mihály	búza	rozs	zab
		napján		kőből		
Homok	fél	13 dénár	2 kappan	1	1	1
Horpács	egész	4 dénár	4 dénár	0	0	4
Iván	egész	10 dénár	2 kappan	2	0	1
Kövesd	egész	10 dénár	2 kappan	3/4	0	3/4
Lövő	egész	4 dénár, 2 bécsi ²⁷⁽²⁷⁾	1 kappan	1	1	1
Nagycenk	fél	10 dénár	2 kappan	mentesek		
Peresztég	fél	10 krajcár	2 kappan	1	1	1
Pusztacsalád	egész	10 dénár	2 kappan	1	0	1
Újkér	fél	9 dénár 2 bécsi	2 kappan	1	0	1
Gógánfa	egész	–	–	mentesek		
Kiscenk	fertály	1 forint 35 dénár (benne van ebben: kar., húsv, csappénz)		1 1/8 kvartély-zab		

6. táblázat. A jobbágyok pénz- és természetbeni adói, 1639.

366 Az inquilinusoknak a legtöbb helyen nem kellett helyadót fizetniük. Ezt kifejezetten megemlítik az urbáriumok Homok, Hidegség és Boz esetében. Ugyanakkor Újkéren, Nagycenten²⁸⁽²⁸⁾ és 1677-ben Kiscenken a házas zsellérek a telkesek számára előírt terményadó fele részével tartoztak. A peresztégi szolgáló zsellérek kizárólag a helykőből, azaz a gabonaadó alól mentesültek teljesen, a többi naturaliból csak felerészben. Lövőn nem a colonusok számára előírt terményjáradékok terhelték őket, hanem évente 4 tyúkot kellett adniuk.

a) Pénzadó (*census*)

A censust két részletben kellett teljesíteniük a megfizetésre kötelezetteknek, a teljesítés egyik határnapja Szent György napja,²⁹⁽²⁹⁾ a másik pedig Szent Mihály napja³⁰⁽³⁰⁾ volt. 1608-ban Hidegségen megemlítik, hogy Szent György napján minden négy fertály után 10 krajcárral adóznak, Szent Mihály-napi pénzáradékot azonban nem fizettek (1639-re ez annyival egészült ki, hogy minden fertály után évi 10 dénárt is adtak). A hidegségieken kívül 1608-ban még a homokiak³¹⁽³¹⁾ és a horpácsiak tartoztak Szent György napján pénzadóval, a többi helységbeliek (a táblázatban feltüntetett pénzösszeg helyett) 2–2 kappant adtak földesuruknak. 1639-ben mindenütt pénzben adóztak. A Szent Mihály-napi pénzadó összege megegyezett a Szent György-napiéval, de készpénz helyett ilyenkor mindenütt 2–2 kappannal (Lövőn 1639-ben 1–1) adóztak. Horpácson mindkét határnapon pénzt (4–4 dénárt) adtak, ami régi szokás szerint prédikátoruknak járt; prédikátor hiányában a pénzt a földesúr kapta meg. Pusztacsaládon és Ivánban 1639-től az egészhelyesek karácsonykor is fizettek 8 dénárt. Nem helyadóként vetették ki, de a pénzáradékok között említjük meg, hogy Ivánban 1639-től minden kemence után 1 dénárt kapott az uraság.

A census nagysága 1 és 13 dénár között mozgott, legalacsonyabb Peresztegen, a legmagasabb Homokon volt. A legtöbb helyen 9–10 dénár járt az uraságnak. ³²⁽³²⁾ A boziaknak nem kellett földbért fizetniük. 1677-re az alábbi változások következtek be: megemelték Hegykőn a pénzadót (félhely után 10 dénár, ill. 2 kappan), Hidegségen pedig megszüntették az addigi konstrukciót és az itteni fertályosokat 10 dénár, ill. 2 kappan szolgáltatására kötelezték. A gógánfaiak nem tartoztak pénzadóval, a kiscenki fertályosok pedig 1 forint 35 dénárt fizettek, ami magában foglalta a pénzadót, a csappénzt, valamint a karácsonyi és húsvéti ajándékok értékét is.

b) Terményadó (*victualia*)³³⁽³³⁾

A terményjáradék (terményszolgáltatás) éves szinten meghatározott mennyiségű gabonából (helyköből), élőállatból és állati termékből állt. A helyköblöt búzából, rozsból és zabból adták, mértékét köbölben határozták meg. Átlagos mértéke gabonafajtánként ³⁶⁽³⁶⁾1 köblöt tett ki. A köbölgabonát a kilenced helyett adták. ³⁴⁽³⁴⁾ A legkevesebbet Kövesden ($\frac{3}{4}$ köből) fizették, igaz itt a régi mérték szerinti köböllel számoltak. A horpácsiaktól korábban 5 és fél köből zabot kívánt az uraság, majd 1588-tól ezt a mennyiséget 4 köbölre mérsékelte. A boziakat ³⁵⁽³⁵⁾, a hidegségieket és a nagycentkieket mentesítették megfizetése alól. 1677-re annyi változás történt, hogy az ivániak a 2 köből búza helyett 1–1 köből búzával és rozssal adóztak, míg a kiscenkiek ebben az időben $1\frac{1}{8}$ kvártélyzabbal tartoztak.

Terményjáradék az állatok közül baromfiból: lúdból, kappanból ³⁶⁽³⁶⁾ és tyúkból járt az uraságnak. Átlagos nagysága 2 lúd, 2 kappan és 8–10 tyúk volt, ³⁷⁽³⁷⁾ legkevesebbet a homokiak, a hidegségieket és a boziak (1 lúd, 2 kappan, 8 tyúk) fizették. 1677-ben a hegykőiektől 8 helyett 2, a lövőiektől 10 helyett 8 tyúkot kapott az uraság. A boziak mentesültek a lúdszolgáltatás alól. Az adózott állati eredetű termékek egyrészt a tejtermékek (vaj és túró), másrészt a tojás. A tejtermékeket quartaleban mérték. ³⁸⁽³⁸⁾ A legkisebb mértékű adót Homokról (1–1) kapta az uraság, egyébként átlagosan értéke 2 quartale vaj és 2 túró volt. Tojásból 1608-ban még sehol sem, 1639-ben már évente 20 darabbal adóztak. Homokon, Nagycentken és Lövön az 1639-es urbárium a jövőre nézve írta elő ezt a kötelezettséget. 1677-ben már Bozon is kötelező volt a tojásszolgáltatás, míg Kövesden hallgat erről a korabeli urbárium.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 2. „Várélés”-pénz

2. „Várélés”-pénz

A közösség egészét (a „velál”-t, a *communitast*) az uradalom központjának, a sárvári várnak az élelmezéséhez való hozzájárulásra kötelezték, ami helységenként 1 kövér vágótehenet és 1 kövér ártányt ³⁹⁽³⁹⁾ jelentett. 1608-ban a hegykőiek azt vallották, hogy kérésükre – azóta elhunyt – földesuruk megengedte nekik, hogy Hegykő, Homok és Hidegség együttesen szolgáltatassa a tehenet és az ártányt. A hidegségieket úgy emlékeztek, hogy az uraság – látva szegény sorsukat – azt engedélyezte, hogy a homokiakkal és a hegykőiekkal közösen adjanak 2 kövér tehenet. Állításukat ugyan-akkor nem tudták okirattal alátámasztani. A pusztacsaládiak arról számoltak be, hogy mintegy 20 esztendeje nem kellett várélés-pénzt adniuk, mert akkoriban „igen ell pusztoltak”. 1639-ben Hidegségen ártányt nem adtak, a nagycentkieknek a kiscenkiekkel pedig közösen kellett a jövőben egy vágómarhát szolgáltatniuk. Horpácson az urbárium erről az adófajtáról nem tesz említést. Boz ebben az időszakban mentesült a kötelezettség alól. 1677-ben már lehetősége volt a közösségeknek arra, hogy a tehen helyett 8, az ártány helyett 6 forintot fizessenek. A nagycentkiek csak fél marhával (4 forint) tartoztak, mert a kiscenkieket ebben az időben más uraság bírta.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 3. „Ajándékok” (munera)**

3683. „Ajándékok” (munera)

Karácsonykor, húsvétkor, valamint az uraság famíliájának menyegzőire „tisztességes ajándékkal” tartozott a település egésze, úgymint borjúval, kappannal, lúddal, libával, tyúkkal, csibével, vajjal, túróval és tojással. Az 1608-as urbárium a boziakat (mivel a háborúk miatt a lakosság szám nagyon megfogyatkozott: „igen ell fottanak”) és a cenkieket (mert a német katonaság miatt a falu nagy része leégett) mentesítette a kötelezettség alól.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Ebben az évben Horpács esetében arról számol be az urbárium, hogy a helyiek nem adnak ajándékot, de korábban ők is „tartoztanak az m'gh job állapotban voltanak”. A tisztességes ajándékon kívül Pusztacsaládon és Ivánban az, akinek tíznél több lúdja volt, egyet a tisztartónak kellett adnia. 1677-ben ún. rendkívüli szolgáltatásokat (*extraordinaria impositiók*) is szabályoztak, amelyekkel a faluközösségek a grófi famíliában történt keresztelőkör és temetések tartoztak, de az uraság országgyűlések és octavák (törvényszéki nyolcadok) alkalmával is igénybe vehette ezeket. A gógánfaiak az „ajándékot” – az urasággal való megegyezés alapján – pénzben vagy természetben adhatták meg. 1663-tól kezdve minden helységnél (kivéve: Boz, Iván, Pusztacsalád) tételesen meghatározták a karácsonyi és a húsvéti ajándékok összegét. Ezt a mennyiséget évente két alkalommal, húsvétkor és karácsonykor kellett beszolgáltatni. Mivel a téli időszakban kevesebb volt a tojás, ezért abból karácsonykor – Nagycenk kivételével – csak félannyit kellett adni, mint húsvétkor.

1677	élőállat					méz
	borjú	tyúk	lúd	kappan	egyéb	
	darab					
Boz	tisztességes ajándékkal tartozna					
Gógánfa	nem adnak					
Hegykő	1	12	6	8	–	4
Hidegség	1	6	3	3	–	1
Homok	1	8	4	4	–	2
Horpács	1	4	2	2	–	–
Iván	tisztességes ajándékkal tartozna					
Kiscenk	pénzt fizetnek					
Kövesd	1 v. 2 ft	10	4	4	1 nyúl	2
Lövő	1 v. 2 ft	12	8	8	1 nyúl	4
Nagycenk	1	8	3	4	–	2
Peresztég	1	6	4	8	–	2
Pusztacsalád	tisztességes ajándékkal tartozna					
Újkér	–	4	2	–	1 óz	–

7. táblázat. A földesúrnak járó ajándékok, 1677.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.**

századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 4. Dézsma (decima)

3694. Dézsma (decima)

A jobbágyok mindenféle tavaszi és őszi gabona terméséből, valamint a méhek, a kecskék és a juhok szaporulatából természetbeni (*in specie*) dézsmával tartoztak az uraságnak. Ez volt a tized, amelyet az egyháztól bérelt a földesúr. Dézsmát adtak azok is, akik irtásföldjüket bevetették. Lövön, Peresztegen, Nagycenken azt is dézsmakötelezettség terhelte, aki a pusztahelyekhez tartozó földeket vonta művelés alá.⁴¹⁽⁴¹⁾ 1677-ben a felvett pusztahelyek után Ivánban, Peresztegen és Nagycenken minden hold után 50 dénárral és dézsmával tartoztak. Abban az esetben, ha egy nagycenki pusztta félhely földjeit és rétjeit „vették fel”, arról 2 forint 50 dénárt és dézsmát adtak, a fel nem vett réteket pedig az uraság számára kaszálták. Kiscenken az, aki felvette a pusztahelyhez tartozó földeket és réteket, viselte a telek utáni terheket, vagy 2 forintot és dézsmát szolgáltatott.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 5. Földköből és irtáspénz

5. Földköből és irtáspénz

Akiknek irtásföldjük volt, azok bevetése esetén a dézsma mellett földköböllel is tartoztak. Lövön, Ivánban és Újkéren ezt a pusztahelyek után is beszédtek. Mértéke 1 köből termés volt holdanként, amit csak a vidékiek (*extranei*) adtak meg természetben,⁴²⁽⁴²⁾ mert helyette a helybeliek 20 dénárt fizettek. Hidegségen és Bozon mérsékelt összeggel tartoztak: az uraság a helyiektől 15 dénárt, a vidékiektől 3 fertály köblöt kért. Az 1608-ban kelt urbárium megemlíti, hogy Kövesden a vidékiek az előírt földköblöt és dézsmát igen terhesnek tartották, ezért nagyon sok irtásföldet pusztán hagytak. Az urbáriumba felvették, hogy ha a vidékieknek is 20 dénár irtáspénzt és dézsmát kellene szolgáltatniuk, akkor az irtásokat újból művelés alá vonnák. Hasonló nehézségek adódtak Peresztegen is. Cenken a háborús idők miatt a telkes jobbágyok száma megfogyatkozott, jobbára csak a zsellérek maradtak meg faluban, akik szinte telkesként szolgáltak, emiatt terhesnek érezték magukra az irtáspénz összegét, ezért a méltóságos asszonytól, Báthory Erzsébettől azt kérték, hogy mentesítse őket annak megfizetése alól. A 17. század hetvenes éveire a földköből megszűnt, mert ekkor már az extraneusok is pénzben fizettek (Hegykőn továbbra is földköblöt adtak). Az 1677-ben készült urbárium irtáspénz megfizetésére kötelezte az irtásföldek megművelőit. Minden hold irtásföld után 20 dénárral (Hidegségen és Kiscenken 16) tartoztak mind a helyiek, mind a vidékiek. Lövön, Újkéren, Peresztegen és Nagycenken az irtásréteket is megadóztatták: minden kaszálj rétről 10, illetve vidékiek esetén 25 dénár irtáspénz járt a földesúrnak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 6. Robot (servitium)

6. Robot (servitium)

Az uraság számára ellenérték nélkül végzett, kötelező ingyenmunkajáradékról 1639-ben csak annyit tudunk meg, minden helységben egységes szabályozás volt ér-vényben, de sem a munka mértékéről, sem fajtájáról nem derül ki semmi konkrétum,³⁷⁰ az urbárium a vizsgált helységek mindegyikénél utaló szabályozást alkalmaz. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a horpácsiak korábban Szent Iván-naptól⁴³⁽⁴³⁾ Szent Mihályig minden második nap szolgáltak a földesúrnak, az év másik részében pedig minden harmadik napon, a jövőben azonban szükség esetén mindennapi szolgálattal tartoznak. Az urbárium szerint korábban a lövőiek ugyanúgy megszabott rend szerint szolgáltak, mint a

horpácsiak, de jelenleg a szolgáltatásokat illetően semmilyen rendtartásuk sincs, hanem szükség szerint szolgálnak. A többi helységbeliek munkajáradékát a horpácsiakkal és lövőikkel azonos módon szabályozták. Pusztacsaládon 1608-ban és 1639-ben megemlítik, hogy – eltérően az általános szabályozástól – a helyiek kizárólag gyalogos szolgálattal tartoznak, a szántáson, a gabona-, bor- és szénahordáson és a „mezeo utt”-on kívül. Nagycenk és Boz 1608-ban mentesült a robotterhek alól. A robot szempontjából (igásrobot – gyalogrobot) jelentősége volt annak, hogy a jobbágy rendelkezett-e „marhával”, ezért az urbáriumok minden jobbágy esetében feltüntették, hány szarvasmarhát (ökröt, tehenet, tulkot, tinót) vagy lovat tartott.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

	1608				1		
	szarvasmarha			ló	szarvasmarh		
	ökör	tulok	tehen		ökör	tulok	
	darab				d:		
Boz	–	–	1	–	19	8	
Gógánfa	nincs adat				ninc		
Hegykő	34	–	21	1	121	–	
Hidegség	14	1	8	–	54	–	
Homok	28	–	21	–	62	4	
Horpács	4	–	5	–	24	4	
Iván	30	–	31	3	79	7	
Kiscenk	nincs adat				ninc		
Kövesd	26	–	13	2	139	–	
Lövő	56	–	33	41	106	6	
Nagycenk	30	–	16	17	104	8	
Peresztég	66	–	21	2	66	8	
Pusztacsalád	10	–	15	6	–	–	
Újkér	10	–	7	7	56	–	
ÖSSZES	308	1	192	79	830	45	

8. táblázat. Az igásállatok számának változása, 1608–1677.

³⁷¹1677-ben a jobbágyok robotterhei a következőképpen alakultak: aki marhával rendelkezett, heti 1 napot szolgált marhájával együtt, gyalog pedig 2 napot. Ebbe nem számított bele a hosszúfuvar (a hosszabb útra történő szekerezés), amellyel szükség esetén tartoztak. Az ún. „takaro üdőben” (kapálás, aratás, betakarítás és kaszálás idején) mindennap szolgáltak. Eltérően szabályozták a kiscenkiek és a gógánfaiak munkajáradékát. A kiscenki fertályos jobbágyok Szent György napjától Szent Mihálynapig heti 2 nap gyalogrobottal szolgáltak, marhával pedig 1 napot. Az év másik felében heti 1 napot gyalog, marhával pedig kéthetente 1 napot. Gabonaaratás idején minden napra egy-egy aratót tartoztak adni, de hajdinaaratásra nem kötelezték őket. Szüret idején minden napra szüretelőt kellett adniuk. Gógánfán Szent Iván napjától Szent Mihálynapig az egészhelyesek gyalog heti 3, marhával heti másfél napot robotoltak. Az év másik felében az egészhelyes heti 2 nap gyalogos, 1 nap marhás robottal tartozott. A félhelyeseket fele ekkora munkakötelezettség terhelte. Rendkívüli szekerezéssel (Bécsbe vagy más hosszú útra) nem tartoztak, hanem helyette karácsonykor minden egészhelyről 50 dénár (félhelyről 25 dénár) szekérpénzt fizettek. Az 1677. évi urbáriumban az áll, hogy a boziak Czimber Ferencsel olyan

szereződést kötöttek, amelynek értelmében az egész falu 32 forintot fizetett neki. Emellett háromnapos aratással és háromnapos kaszálással tartoztak, de az összeírók feljegyezték, hogy az öreg boziak kimúlásával a szerződés is megszűnik. Emellett Hamarla hidegségi szőlőt háromszor kellett megkapálniuk, leszüretelniük, a szőlőt pedig peresztegi házhoz vinniük; a szőlőkarót a maguk pénzén vették. 1677-ben már Hamarla vette a karókat, de a boziaknak kellett azokat a szőlőhöz szállítaniuk.

6.1 Az urasági szőlők művelése

A földesúr saját kezelésű szőlőinek megművelésére ugyancsak a jobbágyokat kötelezték. A homoki 1 fertályos⁴⁵⁽⁴⁵⁾ urasági szőlőt a helyiek művelték. Hidegségen az öt helyen elterülő (Köves – 6 hold, Szabó szőlő, Kis Szabó – 2 hold, Torony-hegyen – 7 hold és 9 hold) szőlők közül az első kettőt a hegykőiek, a homokiak és a hidegségiek tartoztak megmunkálni, a Kis Szabón lévő (amit 1639-ben Czimberné asszony bírt) a boziak művelték. A Torony-hegyi szőlők közül a kisebbiket a cenkiek munkálták, a nagyobbikat pedig a peresztegiek, de utóbbiak azt 1639-re pusztán hagyták. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a sok háborúskodásban „igen megh pusztultanak”, ezért hat esztendő óta (azaz 1601-től) a Szabó és a Kis Szabó szőlőket az uraság készpénzért volt kénytelen műveltetni, mivel a boziak és a hidegségiek „igen ell holtanak”. 1608-ban a cenki Agh-hegyen a másfél fertály nagyságú urasági szőlőt a tisztartó készpénzért munkáltatta. A század első felében Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos szőlő minden-féle munkáját a helyiek végezték. A kövesdi Agh-hegyen a dominusnak két helyen $3\frac{1}{2}$ fertály nagyságú szőlője volt prësházzal, a keresztúri hegyen (a Fábíanban) pedig 3 fertály, amit a kövesdiek és a horpácsiak műveltek. Ez utóbbi 1608-ra elpusztult, de 1639-re már újra művelték. A lozsi Al-hegyen és a „Szénes kuthaba” telepített szőlők nagysága lozsi mértékkel 13 fertályt tett ki, de kövesdi mértékkel számítva hegyvámként 16 fertály⁴⁶⁽⁴⁶⁾ bort kellett adózni róluk. Ezeket a lövőiek, újkérik, ivániai és pusztacsaládiak tartoztak megmunkálni. 1677-re több urasági szőlő is elpusztult, így a hidegségi Torony-hegyen ^{372a} 9 fertályos, Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos, Homokon pedig az 1 fertályos. Kövesden az Al-hegyen három szőlő pusztán állott, kettőt pedig a lövőiek műveltek az újkérikkel és a kövesdiekkel együtt. Nagycenken ebben az időben 3 fertály urasági szőlőről (az Agh-hegyen 1, a Közép-hegyen 2) tesznek említést. Kövesden a Dongó Sámuel háza előtti prësház már nem állt, az Al-hegyben Hidegségen, a Torony-hegyi 4 fertályos szőlőt Hamarla György bírta.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 7. Adózás a szőlőtermés után

7. Adózás a szőlőtermés után

Amennyiben a helység határában szőlőhegy (*promontorium*) volt, a szőlőtermés után a szőlőtermelőtől hegyvám (*ius montanum*) és (az egyháztól bérelt) dézsma járt az uraságnak.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Ugyanígy adóztak a faluközösségek is szőlőik után. A hegykőiek, horpácsiak és pusztacsaládiak nem rendelkeztek szőlőhegygel, míg az ivániaiak hagyták azt elpusztulni. Az 1608-ban készített urbárium szerint a peresztegi szőlőhegyen sok vidéki hagyta elpusztulni a szőlőjét, mert szüretkor behajtották szekereiket a szőlőbe és mind a hegyvámot, mind a dézsmát kivették belőle, csak a törkölyt vitték haza, pedig azelőtt hazulról szolgáltatták be a hegy igazságát. Homokon a 17. században minden fertály szőlő után 1 fertály bort adtak, melyet régi szokás szerint a kapuvári tisztartó szedett be, a dézsmát pedig a sárvári udvarbíró (*provisor*) gyűjtötte be. A nagycenki Agh-hegyen egy táblában lévő 28 fertályos szőlőről 1639-ben hegyvámként 7 tinna bor járt az uraságnak. Ugyanebben az évben Kövesden és Lövön⁴⁸⁽⁴⁸⁾ hegyvám címén 1 fertály szőlő után 1 fertály musttal adóztak, míg Újkéren az Agh-hegyről a hegyvám az egyháznak járt. 1677-re az újkéri Agh-hegyi szőlők helyét szántó föld foglalta el, amelyről a dézsma

az egyháznak járt. A gógánfai promontoriumról a hegy lajstroma szerint fizették a hegyvámot, míg dézsmakötelezettség nem terhelte őket.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek**

IV. Földesúri haszonvételek

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 1. Borárulás – a kocsmáltatás joga
(jus educillationis)**

1. Borárulás – a kocsmáltatás joga (jus educillationis)

Az ún. földesúri borkimérési jog (*educillatio*) alapján a helyi kocsmákban karácsonytól Szent Mihály napjáig – az év háromnegyedében – az uraság borát kellett árulni. Az év másik, kisebbik részében a jobbágyok saját boraikat mérhették ki. Amikor az uraság borát kellett árulni, addig arra senki sem kezdhetett rá a saját borát. Kövesden ezt a 17. század első felében úgy szankcionálták, hogy a tilalom megszegőjének megkezdett hordóját a tisztartó vagy az ispán kivonatta a pincéből, tartalmát vagy a falu lakóival itatta meg, vagy kivágatta a hordó fenekét. Horpács 1608-as urbáriumában szerint a falu alacsony lélekszáma miatt Nádasdy Ferenc mentesítette a helyieket az urasági borok árulásának kötelezettsége alól. Ez a mentességük még 1639-ben is megvolt. Bozon a század első felében a borárulási kötelezettségről, a kocsmáltatásról nem történik említés.

A század derekára egyes helységeken⁴⁹⁽⁴⁹⁾ már kialakult az a szokás, hogy amennyiben a helyiek nem árulták az uraság borát, vagy a földesúr saját kocsmárost tartott, akkor minden félhely után 2 forint (egészhelyről 4 forint) összegű ún. szárazkocsmapénzt ³⁷³(csappénzt) fizettek. Újkéren a „Diósban” az uraság saját kocsmárost tartott. A kiscenkiek, mivel ebben az időben a falu zálogban volt, nem árulták a földesúri bort és csappénzt sem fizettek, viszont az elzálogosítás előtt a borárulásért 18 forintot fizettek falustól. Hidegségen a földesúri jogokat gyakorló Magyar Királyi Kamara engedélyéből csak 20 akó urasági bort kellett kiárulniuk és minden iccára 2 dénár hozzájárulást (*aditio*) adtak. A horpácsiak csak 20 akót árultak, mégpedig úgy hogy minden iccét egy forinttal drágábban fizették, „mint a mint ki aruliak”.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 2. Mészárszékek (macella)**

2. Mészárszékek (macella)

A földesúri jogok közé tartozott a mészárszéktartás (húsmérés) joga. Az uraság az egyes helységeken működő mészárszékeinek használati jogát évi bérleti díj fizetése ellenében haszonbérbe adta a helyi mészárosnak. 1608-ban a haszonbér faggyú volt, amit mázsában vagy fontban⁵⁰⁽⁵⁰⁾ határoztak meg. Ennek mértéke Cenken, Peresztegen, Ivánban és Horpácson évente 1 mázsa, Lövön és Kövesden 50 font volt. Az urbárium megemlíti, hogy a peresztegieknél már régóta nincs mészárosuk, a cenki mészárszék pusztán áll, a horpácsi és a kövesdi elpusztult, Lövön pedig a háború óta nem volt olyan mészáros, aki egy évet elérő időtartamra szerződött volna. A homoki mészárszék bérmentesen üzemelt. Az urbárium nem szól mészárszékről Hegykő, Hidegség, Boz, Újkér és Pusztacsalád helységeken.

1639-ben Hegykőn, Kövesden és Horpácson 50 font, Lövön, Peresztegen, Nagycenken és Ivánban 100 font faggyúval tartoztak a haszonbérlők. Újkéren a jövőre nézve írták elő fizetését (100 font), míg a homoki mészáros továbbra sem fizetett székért. Nem történik említés mészárszékről a következő falvakban: Boz, Hidegség és Pusztacsalád. Az 1660–1670-es években – Iván kivételével (1 mázsa faggyú) – már készpénzben fizették meg a székért: Nagycenken 25 forint (két részletben), Hegykőn és Peresztegen 10, Homokon 6,⁵¹⁽⁵¹⁾ Kövesden és Lövön 5 forint.⁵²⁽⁵²⁾ Horpácsról csak 6 forint székért járt az uraságnak, mert nem működött a faluban mészárszék, hanem a mészáros a húst máshonnan hordta oda és házánál értékesítette. Gógánfán és Kiscenken nem üzemelt mészárszék, Pusztacsaládon, Bozon és Hidegségen pedig továbbra sem történik róla említés.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 3. Malmok (mola)**

3. Malmok (mola)

Haszonbérleti rendszerben történt a malmok hasznosítása is. Bozon az 1608. évi urbáriumban az áll, hogy a földesúrnak volt egy egykerekes malma⁵³⁽⁵³⁾ az urasági halastón, de elpusztult, és faanyagát Cenkre hordták. 1639-ben a keleti szerven állt Molnár Márton háza a malommal, melyről évente 10 forint árendát fizetett. A malom 1677-re elpusztult, helyén ekkor Krukics Mátyás bíró háza és udvara állt. Később azonban újjáépült, mert 1720. január 20-án Rigor Jakab molnár vette fel árendára, három évre szóló szabadsággal. Peresztegen a 17. században két malom működött. 1608-ban még csak egyről történik említés: az Ikva vízén (alszélről, a Pinnye felőli faluvégen) örölt az uraságnak egy kétkerekes – az 1639-es urbárium szerint – „alul csapó kerék” malma, melynek jövedelme kétharmad részt a földesurat, egyharmad részt a molnárt illette. 1639-ben a négykerekes felső malom Győrvári Bálint úr tulajdonában állt, de korábban Chernel Tamás bírta, és ³⁷⁴ekkor becsúje 5 köböl búzát tett ki. Még korábban a malom Antal Tamásé volt, amikor a rozs olcsósága miatt kerestek vele még 80 dénárt is, amit akkor az egyház épületére fordítottak. Győrvári azonban eddig semmit nem adott róla az egyháznak, ezért a peresztegiek panasszal éltek. 1677-ben a „három kerekre valo”, felülcsapó malmot Sennyey Albertné⁵⁴⁽⁵⁴⁾ birtokolta, míg a kétkerekes, felülcsapó malmot inscriptióban Hamarla György. Az utóbbiról évente 1 köböl gabonát kapott épületeire az egyház. Az urbáriumba feljegyezték, hogy jó vízállás esetén az említett két malom 350–350 köböl gabonát örölt meg. A folyó felsőbb részén, Nagycenken az uraságnak 1608-ban két helyen volt malma, de az egyik pusztán állt, a másik, egykerekest pedig – amelyik a háborúban leégett⁵⁵⁽⁵⁵⁾ – 1607 nyarán kezdték el felépíteni. 1639-ben már két kétkerekes malom működött, a felsőből a helyi prédikátornak évente 4 köböl gabona járt, az alsóról, melyet Kis Bertalan evangélikus püspök bírt, 26 köböl. Ez utóbbit 1677-ben Fabjanics György kezén találjuk, a 26 köböl gabona pedig ekkor a plébániaházat illette. A kiscenki malomról 1677-ből ismerünk adatokat: a Káposztás kertnél állt az Ikva vízén, jövedelme kizárólag az uraságot illette.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 4. Vásárok (nundinae)**

4. Vásárok (nundinae)

A vásártartás jogával korszakunkban Hegykő és Lövő mezővárosok (*oppida*) rendelkeztek, melyeknek Rudolf király 1593. augusztus 20-án Prágában kelt oklevelében engedélyezte a vásártartást.⁵⁶⁽⁵⁶⁾ Hegykőn évente három vásárt („sokadalmat”) tartottak: az egyiket virágvasárnapkor,⁵⁷⁽⁵⁷⁾ a másikat Sárllós Boldogasszony napján,⁵⁸⁽⁵⁸⁾ míg a harmadikról csak azt említi meg az 1608-as urbárium, hogy újonnan szereztek. A virágvasárnapi vásárok vámja régi szokás szerint az udvarbírákat illette. Lövön is

háromszor egy évben rendeztek vásárt: húsvét utáni vasárnapon, Szent Egyednapkor⁵⁹⁽⁵⁹⁾ és Szent Márton⁶⁰⁽⁶⁰⁾ napján.⁶¹⁽⁶¹⁾ 1608-ban az urbáriumban még az áll, hogy a lövői bíró szedte be a vásárvámot az uraság számára, az 1639-ben kelt urbárium szerint azonban – mivel a lövőiek nem régen szereztek meg a vásártartási jogot – a sokadalmak után nem fizettek vásárvámot. A hegykői vásárok közül az 1677-re csak a virágvasárnapi maradt meg, melynek jövedelmét a mezőváros percipialta. Lövőn ebben az időben mind a három vásárt megtartották, a vámjövödelmek az uraságot illették.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 5. Útvámok (tellonea)**

5. Útvámok (tellonea)

Korszakunkban Cenken az urasági vámot a helyi vámos, Lövőn a bíró, 1608-ban Hegykőn a bíró, 1639-ben a vámos szedte be. A vámtarifákat vámszedőhelyekként az urbáriumokhoz csatolt *vectigalia* részletezte.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 6. Halászat (piscatio)62**

3756. Halászat (piscatio)⁶²⁽⁶²⁾

A fertői halászat joga az uraságot illette, de azt a halászoknak adta haszonbérbe. A fertői halászati haszonbérrel Hegykő mezővárosnak mint a fertői halászat központjának az urbáriumokban találunk adatokat. A haszonbérlet az ún. „német falvak” (Medgyes [ma: Mörbisch am See, A.], Balf, Rákos) és Sopron lakói közül kerültek ki, és minden hálójuk után évi 8 forint bérleti díjjal tartoztak, melyet két terminusban, Szent Iván és Szent György napján kellett befizetniük. Akik „la nall” jártak – tehát horoggal halásztak – Szent György napján 1 forint 60 dénárral tartoztak. A karóra vonást, azaz az orvhalászatot szigorúan büntették. 1677-ben a hálóbér a következőképpen alakult: egy nagy („öreg”) hálóról 16 forint, a „leöbö” hálóról⁶³⁽⁶³⁾ 2 forint évente. Az említett három német falu halászlai hálójukat karóval vonhatták, míg a soproni polgárok hálójukat a szárazra vonták. Az 1663-ban felvett urbáriumban ugyanis az áll, hogy – nem tudni mi okból – a soproni halászok nem halászhattak a tó közepén, csak a kikötőhelyen.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 7. Erdei haszonvételek**

7. Erdei haszonvételek

Az uraság tilos erdeiben a jobbágyokat nem illették meg az erdei haszonvételek (*usus beneficiorum*): a makkoltatás (*glandinatio*), a faizás (*lignatio*) és a legeltetés (*pascuatio*), azokkal csak a kijelölt erdőkben, az előírások betartása mellett élhettek. Amennyiben a tilalmat megszegték, 12 forint pénzbírsággal sújtották őket. A 17. század első felében a hegykői határban ilyen erdő volt a Széplak felé vezető út mellett elterülő Eresztény és az Új Tilos Tölgy. Peresztegen két tilos erdővel rendelkezett a dominus: az egyik a pinnyei szőlők fölött (Köblös), a másik Vejke fölött helyezkedett el. Nagycenken a Köves nevű erdő alkotta az urasági tilos erdőt. Ezt az 1608-ban kelt urbárium szerint feloldották a tilalom alól, és a cenkiek innen hordhatták az épületfát leégett házaik felépítésére. A horpácsi tilos tölgyerdő a keresztúriakkal (ma: Deutschkreutz, A.) és a fülesiekkel (ma: Nikitsch, A.) volt határos. Itt a helyiek 1639-ben már száraz és dőlt fát szabadon vihettek maguknak, míg 1608-ban még tilos volt

számukra. A faizási tilalom megszegésén tetten ért vidékieket elfogták, marhájukat és szekerüket lefoglalták, őket magukat 12 forintnyi bírság megfizetésére kötelezték. Makktermés idején engedélyezték a makkoltatást, amelynek fejében a horpácsiak huszadot, a vidékiek pedig tizedet adtak az erdőre hajtott sertéseikből. A lövői erdőre jártak tűzrevaló aszú- és haszontalan fáért a lozsiak és az ebergőciek. Ennek fejében minden hat- és négyökrös szekér után 3 öreg köből zabot, 3 kappant és 12 dénárt fizettek, míg a kétökrös szekerek után 2 köből zab, 2 kappan és 8 dénár járt az uraságnak. Más helységbeliek is ezekkel a feltételekkel szerződhetek az erdő haszonvételeire. Az 1663. évi urbárium szerint a lozsiak 80 forintot fizettek, majd Nádasdy lefejezése után a Magyar Kamara részletfizetést engedélyezett számukra (felét Szent Mihály, felét Szent György napján). Emellett minden háztól, ahonnan marhát vittek az erdőbe legeltetni, 1 kaszás kiállításával tartoztak. Az ebergőciek a faizásért 25 forintot fizettek két terminusban, a legeltetésért pedig 1–1 kaszást állítottak. Gógánfán 1677-ben az uraság tilos és „makkos” (Kerék erdő) erdeje Horpáccsal és a helyi [376](#)szőlőhegygel volt határos. A száraz, kidőlt fán és a haszontalan tuskén kívül megtiltották az engedély nélküli favágást mind építési, mind tüzelési célokra.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői**

V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői

A jobbágynépesség helyzetének bemutatása során nem hagyhatóak figyelmen kívül a jobbágyok közösségét megillető, a communitas használatában lévő termőföldek. A közösségi réteknek és szőlőknek az előírt földesúri terhek megfizetése után fennmaradt jövedelmét a királyi adóterhekre és egyéb közösségi szükségletek kielégítésére fordították. Egyes helységekben 1639-re a bírói hivatalhoz – egyfajta javadalmazásként – külön rétet rendeltek, mely minden évben a mindenkori bíróra szállt, aki azt saját javára használhatta: a bozi bíróhoz a balfi határon 1 kaszás, a peresztegihez a pinnyei határban 3 kaszás, a lövőihez pedig a Falu rétje mellett 1 kaszás rét tartozott.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 1. Erdők**

1. Erdők

Az urbáriumok tanúsága szerint a lövőiek „bőségesen” rendelkeztek erdővel, ami a röjtökiekkel, az ebergőciekkel, a szentmiklósiakkal, a csapodiakkal, az újkériekkel, a nemeskériekkel, a pusztacsaládiakkal és a kövesdiekkel volt határos. Az erdőben szabadon gyakorolhatták faizási jogukat: tűzifával, aszú- és haszontalan fával szabadon élhettek. Nyersfát tüzelési célokra nem vághattak, [64\(64\)](#) épületre való fát 12 forintnyi pénzbírság terhe mellett pedig csak az uraságnak vagy tisztartójának engedélyével. A kövesdi tilos erdő („Göböce”) a lozsiakkal, az ebergőciekkel és a lövőiekkel volt határos. Egy másik erdejükből (ezt „kész” erdőnek nevezi az 1639-ben készült urbárium) – amelyik a peresztegiakkal, a fülesiekkel, a horpácsiakkal és a völcesejeikkel volt határos – szabadon élhettek tűzifával, viszont makktermő tölgyet tűzifának nem vághattak. Építési célokra fát az uraságtól, majd annak tisztartójától kellett kérniük, a horpácsi urasági erdőnél ismertetett szankció terhe mellett. Ezekből az erdőkből makktermés idején aprómarháik után a kövesdiek huszaddal, a vidékiek tizeddel tartoztak földesuruknak. Rajtuk kívül még a boziaknak (a Földvárihegy alatt; 1637 óta tilos), az ivániaknak („Viszta”) [65\(65\)](#) és az újkérieknek volt tilos erdejük. Pusztacsalád és Iván [66\(66\)](#) tölgyerdőjéről a makkoltatás ellenértékéért a helyiek huszaddal, a vidékiek tizeddel adóztak aprómarháikból. Az

1660–70-es években már a homokiaknak is volt erdejük.⁶⁷⁽⁶⁷⁾ Gógánfán a közszőlő végében terült el a falu tilos erdeje, melyből csak saját épületeikre és a major számára vághattak épületfát. A gógánfai Haraszt-erdőben a helyiek szabadon gyakorolhatták a faizási jogot, makktermés idején pedig szabadon és ingyenesen legeltethették marháikat.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 2. Rétek, szántóföldek**

3772. Rétek, szántóföldek

Közréteket 1639-ben Lövön (8 kaszás), Horpácson (10 kaszás) és 1677-ben Hidegségen (4 kaszás)⁶⁸⁽⁶⁸⁾ találunk. A gógánfaiak 1677-ben az 5 hold nagyságú szántóföldjükéről⁶⁹⁽⁶⁹⁾ sem dézsmával, sem irtáspénzzel nem tartoztak, hanem a falu szükségleteit pótolták az azokról származó jövedelemből; a Sűrű melletti 4 holdas irtásföldről azonban dézsmát fizettek.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 3. Szőlők**

3. Szőlők

1639-ben Nagycenknek az Agh-hegyben és a Fölső-hegyben volt szőlője, melyről az uradalom mind a dézsmát, mind a hegyvámot beszedte. A hidegségi közszőlők három hegyen, két helyben, 2 fertály nagyságú területen helyezkedtek el. Az összeírt helységek közül ebben az időben még a boziaknak (a Földvári-hegyen $7\frac{1}{2}$ pintes) és a peresztgieknek (Felső Agg-hegyben 4 fertályos) volt közös szőlőjük. A peresztgi közös szőlő az 1670-es években 1 fertály nagyságban a Hosszú-hegyben helyezkedett el, róla 10 pint hegyvámot és dézsmát fizettek. Ebben az időben a nagycenki Fölső-hegyen lévő szőlőket pusztán hagyták, míg a bozi közös szőlő elpusztult.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / Összefoglalás**

Összefoglalás

1677-től a Nádasdyaktól a Széchényiek joghatósága alá kerülő Sopron vármegyei jobbágynépességre kivetett földesúri adók (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának 1608 és 1677 közötti változásáról az alábbi megállapításokat tehetjük. A telkes jobbágyokat és egyes helységekben a házas zselléreket sújtó pénzbeli helyadót Szent György napján 1639-ben már mindenhol készpénzben fizették meg, míg a Szent Mihály-napit – Horpács kivételével – két-két kappannal teljesítették. A terményadó szabályozásában számottevő változás 1677-ig nem történt, a tojásszolgáltatás 1639-től volt jelen. A várélés-pénz tekintetében a készpénzbeli megváltás lehetősége 1677-re jelent meg. Az ajándékok mennyiségét 1663-ban minden helység esetében tételesen – a korábbi „tisztességes” meghatározás helyett – szabályozták. 1677-től ún. rendkívüli természetbeni szolgáltatásokat is bevezettek. A jobbágyok a gabonatermés és bizonyos állatok szaporulata után a dézsmát természetben adták meg. Az irtásföldről a földköblöt a helyiek pénzben, a vidékiek természetben teljesítették. A pénzbeli adózás előtérbe kerülése itt is megfigyelhető, hisz az 1670-es évekre a földköből megszűnt, az irtásföldek megművelői egységesen irtáspénzt fizettek. A robotteher szabályozása során 1677-ben már különbséget

tettek a gyalogos és a marhával végzett munka között. A szőlőhegyről a korszakban természetbeni hegyvám és dézsma járt az uraságnak. A földesúri haszonvételek közül a földesúri borkimérési jogban a század derekára megjelent a csappénz (szárazkocsmapénz), a mészárszék utáni székbert pedig faggyú helyett 1677-re már készpénzben kellett megadni. A Széchenyiek jobbágysai egészen 1733-ig az 1677. évi urbárium szerint adóztak. A sárvár-felsővidéki uradalomról 1733-ban készült *conscriptio* az elteltebb mint fél évszázados fejlődés figyelembevételével rendezte a földesúr és jobbágysai közötti jogviszonyt.⁷⁰⁽⁷⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

378 Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

*„Huzattattván ezen Felső Hanyokon keresztül
alkalmas mélységű Canalis, minden kétség kévül,
mind jobb szénát termövé kelletik annak válni”⁷¹
⁽⁷¹⁾ „e’ Ns Megyét csak a’ Rábcza, és Hanyság regulatioja
illeti [...] Az igazsággal nagyon meg eggyezhető,
hogy a’ rendbeszedési kölcségek azok által
vitessenek, kikre az által haszon háromlik”⁷²
⁽⁷²⁾ gr. Zichy Pál*

Az egykori Sopron és Moson vármegye határán kelet–nyugati irányban elnyúló Hanság (német nevén Wasen, ill. schwimmender Rasen), az ország legnagyobb kiterjedésű mocsarának lecsapolása egészen az 1960-as évekig elhúzódott, csaknem 180 évig tartott. Jelen tanulmányban e hosszú folyamatnak csak egy rövid, ám hatásaiban jelentős szakaszát vizsgáljuk.⁷³⁽⁷³⁾

A 18. század közepétől mindinkább súlyosbodó árvizek konkrét kihívást jelentettek a korszakban uralkodó fiziokrata elgondolások számára, rákényszerítve az érintett vármegyéket és uradalmakat valamiféle *modus vivendi* kialakítására a természettel – de egymással is. A lecsapolás egyes lépéseit ezért nem egyszerűen a természetbe történő radikális beavatkozásnak tekintjük, hanem olyan eseménysorozatnak, amelynek révén a rendi társadalomnak a földről, a jobbágyokról (adózókról) és a rendi autonómiáról vallott felfogása a korabeli hatalmi mezőbe ágyazottan tanulmányozható. Az 1820–30-as évek vízrendezéseinek köszönhetően először sikerült nagyobb területek kiszárítása, hozzásegítve a szűkebb régió parasztságát, hogy gazdálkodását, ezen belül is főként a szénatermelést kiszámíthatóbbá és így jövedelmezőbbé tegye (megjegyezve ugyanakkor, hogy ezzel szinte egyidőben a lecsapolás negatív hatásai is jelentkeztek).

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Egy probléma eszkalálódása

379 Egy probléma eszkalálódása

A Hanság legnagyobb kiterjedésekor kelet–nyugati irányban 55 km, észak–déli irányban 17,5 km